

นางอุทิศปิ่นวงษ์หน้าสักระบวนท่า นางอุทิศปิ่นกรมศิลป์ากร

รัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
(พุทธศักราช ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒)

สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท พุทธศักราช ๒๓๒๕ - ๒๓๔๖

❖ พระราชโอรสในสมเด็จพระปฐมบรม
มหาชนก (ทองดี) ประสูติแต่พระอัคร
ชายา (หยก)

❖ ยุคฟื้นฟูโยน - ละคร

❖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
หัดละครหลวงขึ้นท่วงหลวงและวงหน้า

❖ แสดงละคร ๒ เรื่อง ได้แก่ รามเกียรติ์
และอิเหนา

สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท
พุทธศักราช ๒๓๒๕ - ๒๓๔๖

นางศิลปินในยุค
สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท
ได้แก่

จ้อย (หนุมาน) และภู่ (สีดา)

สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท พุทธศักราช ๒๓๒๕ - ๒๓๔๖

จ๋วย (หนุมาน)

- ❖ เป็นละครหลวงในพระราชวังบวรสถานมงคล ในยุคสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท
- ❖ รับบทบาทตัวลิง (หนุมาน)
- ❖ ต่อมาเป็นนาฏศิลป์ป็นรุ่นกลางในรัชกาลที่ ๑
- ❖ เป็นครูสอนละครหลวงในพระราชวังบวรสถานมงคล ในยุคต่อ ๆ มา

สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท พุทธศักราช ๒๓๒๕ - ๒๓๔๖

เจ้าจอมมารดาแก้ว (สีดา)

- ❖ อดีตละครในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาเป็นครูและเป็นนาฏศิลปินรุ่นใหญ่ในราชสำนัก รัชกาลที่ ๑
- ❖ เป็นศิลปินและครูสอนละครหลวงในพระราชวังบรมสถานมงคลในยุคสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท
- ❖ ต่อมาถวายตัวเป็นเจ้าจอมในสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท มีพระธิดา ๑ องค์ คือ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงกลิ่น จึ่งเลื่อนฐานะเป็น 'เจ้าจอมมารดา'
- ❖ ภายหลังถูกตัดสินประหารชีวิต เนื่องจากมารดาเป็นกบฏ ลอบปลงพระชนม์

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พุทธศักราช ๒๓๔๘ - ๒๓๕๒)

- ❖ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติแต่สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี
- ❖ ต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- ❖ ประทับพระราชวังเดิม ไม่ประทับพระราชวังบวรสถานมงคล
- ❖ โปรดให้หัตถ์ละครผู้หญิง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลให้ยกเลิกด้วยละครผู้หญิงสงวนเฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พุทธศักราช ๒๓๔๙ - ๒๓๕๒)

นางกุศลป็นในยุคนั้น ต่อมาได้เป็นละครหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แบ่งออกเป็น ๓ รุ่น ได้แก่

- ❖ นางกุศลป็นรุ่นใหญ่
- ❖ นางกุศลป็นรุ่นกลาง
- ❖ นางกุศลป็นรุ่นเล็ก

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พุทธศักราช ๒๓๔๙ - ๒๓๕๒)

นาฏศิลป์ป็นรุ่นใหญ่ ได้แก่

- ❖ เอี่ยม (บุษบา)
- ❖ บ้าง (อิเหนา) ภายหลังเป็นถวายตัวเป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่๒
- ❖ น้อย (สุหรานากง)
- ❖ ลูกอิน
- ❖ ทองดี
- ❖ แยม (อิเหนา ไตแยม) ภายหลังเป็นถวายตัวเป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่๒
- ❖ แยม (อิเหนา)
- ❖ มาลัย (หย้าหรัน)
- ❖ อิ่ม (หย้าหรัน)
- ❖ จาด (ล่าสำ)
- ❖ ภู (หนมาน)
- ❖ น้อย (ครุฑกษ)
- ❖ พัน (อินทรชิต) ภายหลังเป็นถวายตัวเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่๒
- ❖ พุ่ม
- ❖ อัมพา (กัญจหนา) ภายหลังเป็นถวายตัวเป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่๒

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พุทธศักราช ๒๓๔๙ - ๒๓๕๒)

นาฏศิลป์ในรัชกาล ได้แก่

- ❖ องุ่น (สิดา, รจนา)
- ❖ บัว (ท้าวสามนต์)
- ❖ จัน (พระลักษมณ์)
- ❖ ขำ (ตวันงะ)
- ❖ น้อยงอก (ไกรทอง)
- ❖ มี
- ❖ สรเสนา
- ❖ เสียง
- ❖ จัน
- ❖ บรางจัว⁺
- ❖ ทับทิม (พระมงกุฎ)

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พุทธศักราช ๒๓๔๙ - ๒๓๕๒)

นางอุบลรัตนนเรศ ได้แก่

- ❖ ทับทิม (พระมวงกุ)
- ❖ เพื่อน
- ❖ จัน (พระลบ)

รัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
(พุทธศักราช ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒)

สมเด็จพระราชวงษ์บรมหุลเสนานรกีษ (พุทธศักราช ๒๓๕๒ - ๒๓๖๐)

- ❖ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ประสูติแต่สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี
- ❖ ยังคงรูปแบบการแสดงละครในและกระบวนทำรำอย่างในแผ่นดินก่อน

สมเด็จพระราชจักรีบรมมหาเสนาณรงค์ (พุทธศักราช ๒๓๕๒ - ๒๓๖๐)

ศิลปินผู้ถ่ายทอดทำรายคนได้แก่

❖ จ้อย (หนุมาน) อดีตละครในสมัยสมเด็จพระ
ราชจักรีบรมมหาสุริยวงศา

❖ ปุก (เกนหลง) ต่อมา
ถวายตัวเป็นเจ้าจอม
มารดาในรัชกาลที่ ๓

❖ ภู (อิเหนา) ภายหลังเป็นถวายตัวเป็นเจ้าจอม
มารดาในสมเด็จพระราชจักรีบรมมหาเสนาณรงค์

❖ มี (บุษบา) ภายหลังเป็นถวายตัวเป็นเจ้าจอมมารดา
ในสมเด็จพระราชจักรีบรมมหาเสนาณรงค์

❖ พลับ (จินตะหรา) ภายหลังเป็นถวายตัวเป็นเจ้าจอมมารดา
ในสมเด็จพระราชจักรีบรมมหาเสนาณรงค์

สมเด็จพระราชวังบรมหาเสณานรักษ์ (พุทธศักราช ๒๓๕๒ - ๒๓๖๐)

ศิลปินผู้ถ่ายทอดทำรายคนนี้ได้แก่

- ❖ ปราง
- ❖ สายใจ
- ❖ อ่อน (พระลักขมณ)

ทั้ง ๓ ท่านนี้ เรียนละครมาจากครูละครหลวง
ในรัชกาลที่ ๒ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระราชวังบรม
มหาเสณานรักษ์ ทิวงคต จึงกลับไปเป็นครูละคร
หลวงในราชสำนักของของรัชกาลที่ ๒

รัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พุทธศักราช ๒๓๖๗ - ๒๓๙๓)

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พุทธศักราช ๒๓๖๗ - ๒๓๗๕)

- ❖ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามัน (ใหญ่)
- ❖ จังหวัดที่ไม่มีละคร จังหวัดละครผู้หญิง
จังหวัดหน้า
- ❖ แสดงบทละครพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒
- ❖ พระราชานิพนธ์บทละครชั้นใหม่ ๔ เรื่อง
ได้แก่ รามเกียรติ์ กากี พระลอนรลักษ์และ
และชนช้างชนแผน
- ❖ เล่นละครได้เพียง ๘ ปี ครั้นที่ทรงคตแล้วจึง
เลิกเล่นละคร
- ❖ ยังคงใช้นาฏศิลป์ในชุดเดิม

รัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช
(พุทธศักราช ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑)

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พุทธศักราช ๒๓๙๕ - ๒๔๐๘)

- ❖ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี
- ❖ โปรดให้หัตถละครผู้ช่าย แต่โปรดไข้พาทย์มากกว่า
- ❖ นาฏศิลป์คนสำคัญในยุคนี้ ได้แก่ เจ้าคุณจอมมารดาอม

พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พุทธศักราช ๒๓๙๕ - ๒๔๐๘)

เจ้าคุณจอมมารดาเอน

เรียนละครมาจาก 'คณะละครเจ้ากรับ' โดยได้
เรียนกับครละครที่มีฝีมือดังนี้

- ❖ นายนวล บุตรของเจ้ากรับ
- ❖ หม่อมแสน (จินตะหรา) บุตรีของเจ้ากรับ
ต่อมาได้เป็นหม่อมในสมเด็จพระยาบรม
มหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
- ❖ เจ้าจอมอัม (หย้าหรัน) ละครในราชสำนัก
วังหลวงในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย
- ❖ ครน้อยงอก (ไกรทอง) ละครในราชสำนัก
วังหลวงในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย
- ❖ ครขำ (รามสูร) เป็นละครของเจ้าพระยา
นครศรีธรรมราช (น้อย)

A black and white portrait of an elderly woman, likely a member of the royal family, wearing a traditional patterned garment and a large brooch. She is looking slightly to the left with a gentle expression. The background is a soft, out-of-focus light color.

- ตำรา
หมา
.....
ชื่อ
.....
เล่มที่ ๑๙๓ ๕๐ ท
ฉบับเดิมไต่มาจากพระเจ้าน้องนางเธอ
ประวดี
พระองค์เจ้าสุภาววรรค
.....
กบค. มอบให้หอสมุดแห่งชาติ ๒ พ. ย. ๑๔

รัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พุทธศักราช ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓)

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
(พุทธศักราช ๒๔๑๑ - ๒๔๒๘)

- ❖ พระโอรสใน
พระบาทสมเด็จพระปิ่น
เกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่
เจ้าคุณจอมมารดาเอน
- ❖ มีคณะละครเจ้าคุณจอม
มารดาเอน

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ (พุทธศักราช ๒๔๑๑ - ๒๔๒๘)

คณะละครเจ้าคนจอมมารดาेमผลิตนาฏศิลป์เป็นอย่างมากความสามารถหลายท่าน ได้แก่

- ❖ ปรีง (อึเหนา)
- ❖ เล็ก (สังคามาระตา)
- ❖ หม่อมครูอึ้ง หลีตะเสน
- ❖ หม่อมครน่ม นวรัตน์ ณ อยุธยา
- ❖ แม่ครูเวก

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
(พุทธศักราช ๒๔๑๑ - ๒๔๒๘)

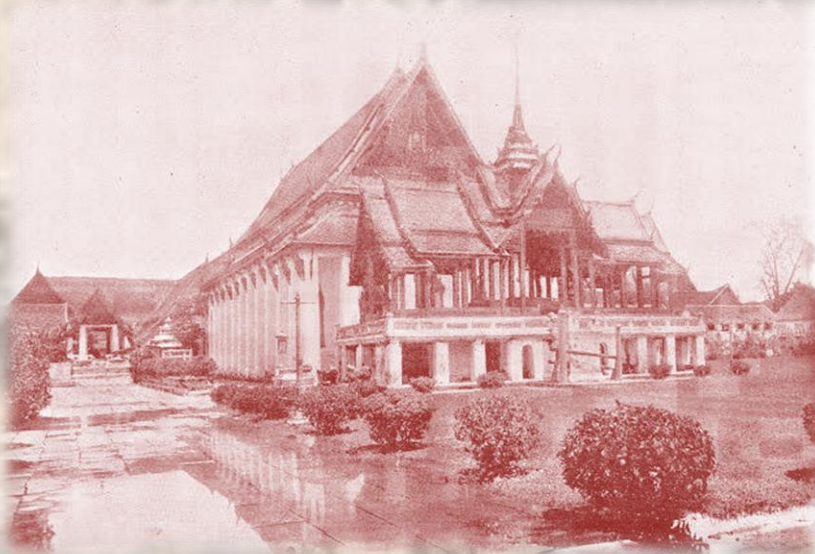
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทาน
อธิบายถึง ‘ละครเจ้าคุณจอมมารดาเอน’ ไว้ในพระนิพนธ์ตำนานละครเรื่องอิเหนา
ความว่า

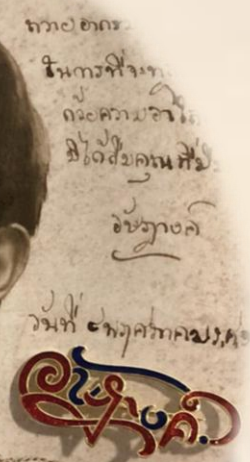
‘...ละครเจ้าคุณจอมมารดาเอน
หัดในวังหน้าโรง ๑ เล่นตามแบบ
ละครหลวงเป็นพื้น กรมพระราชวัง
บวรวิชัยชาญ ทรงพระนิพนธ์บท
ละครนอกให้เล่นบ้าง มีตัวละครโรงนี้
ได้เป็นครูท่อน... ’

ปริง (อิเหนา) และ เล็ก (สังคามาระตา)
ละครในสังกัดเจ้าคณะจอมมารดาेम ทั้ง ๒ ท่านนี้ ได้เดินทางไป
เป็นครุละครของสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ ณ ประเทศกัมพูชา

ศิลปินจากวังหน้าถ่ายทอดท่วงท่าสู่วังสวนกุหลาบ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศรางค์นาคชาธิบดินทร กรมหลวงนครราชสีมา

หม่อมครน่ม นวรัตน์ ณ ออยุธยา

- ❖ ฝึกหัดละคร (นาง) จาก คณะละครเจ้าคณะจอมมารดาเอน
- ❖ เป็นหม่อมครน่มในกรมหมื่นสวัสดียังราชสวัสดิ์
- ❖ เป็นครูสอนละครในวังส่วนกุหลาบ

กระบวนทำรำที่ถ่ายทอด

- ❖ กระบวนทำรำตัวนางทั้งหมด
- ❖ ทำรำพื้นฐาน
- ❖ รำหน้าพาทย์
- ❖ เชิดฉิ่งศรกลักรักษ์
- ❖ ศรกลักรักษ์อ้อมส่ม
- ❖ ฉุยฉายศรึปขนขา
- ❖ ฉุยฉายยอพระกลืน
- ❖ บุชบาชมศาล ๗๗

หม่อมครูอิง หสตะเสน

- ❖ ฝึกหัดละคร (พระ) จาก คณะละครเจ้าคุณจอมมารดาอม
- ❖ เป็นครูสอนละครในวังส่วนกุหลาบและวังเพชรบูรณ์
- ❖ เป็นครูละครหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๗
- ❖ เป็นครูสอนวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

กระบวนทำรำที่ถ่ายทอด

- ❖ กระบวนทำรำตัวพระทั้งหมด
- ❖ ทำรำพื้นฐาน
- ❖ กระบวนทำรำ พระอรชน พระอินทร์ พระสังข์ จรกา รามปรีศ พระคณศุข

สู่กรมศิลปากร

ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์ไชย
ศิลปินแห่งชาติ

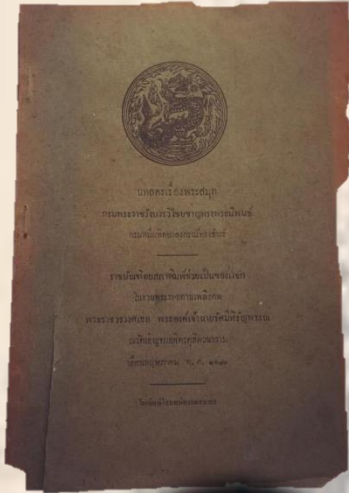

ครุฑมุล ยมะคุปต์

ครุฑมุล ศุขะวณิช
ศิลปินแห่งชาติ

การแสดงละคร เรื่องพระสมุท ตอนบุษมาลีชมสวน

พระทอง ๑ สถานนั้นมีพรรณพฤกษา
ข้างคุ่มอ่อนช้อยชบสลับใบ
เห็นสาวหยุกหยุกเกี้ยวทักกรรณพลาง
เห็นนางแย้มนางยิ้มเข้าเกี้ยวพลัน
บุษมาลีช้อนหงอนโกยเข้า
ข้างสอยลำควนไค้ ไล่กระตัง
นางเสกัลลภเลี้ยวเที่ยวชม
จึงประคิษฐ์กึกขยับเป็นกลอนพลัน

๑ ๘ คำ ๑

สมเด็จพระ ๑ วันนี้น้องสำราญวิญญา
เรณูกลบขอบวต
มธุระร้อยเป็นระย้า
พิกลุระกรรองเป็นมาลัย
ทุกหลายกาหลงล้ำเจียกนั้น
เสาวรสสุคนธ์มณฑา

๑ ๖ คำ ๑

คอกควงพวงผกวดใส่
ที่แบ่งบานอำไพหลายพรรณ
เลื้อยนางนางชีให้สาวสรค์
ข้างชิงกันแย่งสอยคอกประยงค์
เสาวรสจำปามหาหงษ์
ถวายองค์พระธิดาถาวรณ
มีมโนภิมย์ทูลทวรั
จำเรียงร้อยโอศพนับเลงกรวณ

๑ ๖ คำ ๑

พิศพรรณบุษมาลีในสวน
หอมทวนชวนชื่นชูใจ
ถวายพระบิดาเป็นใหญ่
ถวายไท้สมเด็จเจ้าพระมารถา
ระคนกันเอาไว้วางพวง
ถวายเทวราชัน เอย

๑ เพลงฉิ่ง

- ❖ พระบวรนิพนธ์ใน
กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
- ❖ สันนิษฐานว่าทรงพระนิพนธ์ให้
เจ้าคุณจอมมารดาอมเล่นละคร
ในพระราชวังบวรสถานมงคล

การแสดงละครเรื่องขุนช้างขุนแผน

ตัวอย่างคนตรี : พระราชวังบวรสถานมงคล

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พุทธศักราช ๒๓๙๔ - ๒๔๐๘)

ระนาดทุ้มเหล็ก

เครื่องเขียนหัวเหล็ก

วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่

วงปี่พาทย์เครื่องห้า

วงปี่พาทย์เครื่องคู่

กลองสองหน้า

พระประดิษฐไพเราะ (มี ดุริยางคกุล)

งานปี่พาทย์เสภาที่วังหน้า

